

Slovesa v prvním tištěném žaltáři

Kateřina Voleková

Mezioborové kolokvium *Historický text a jeho interpretace*

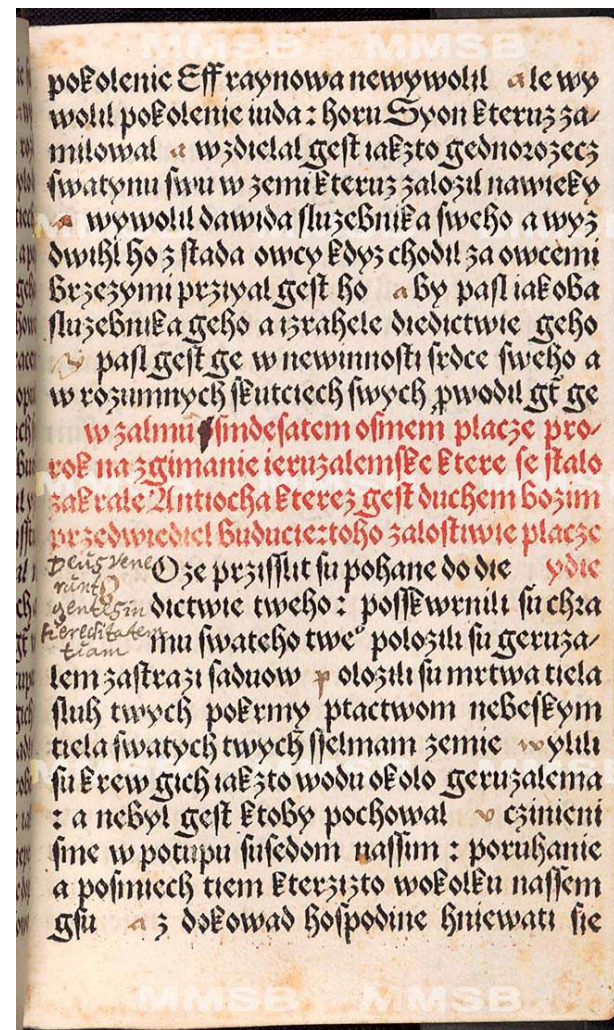
12.10.2022 Kozojedy

Ilustrace čerpány z Velislavovy bible (Praha, NK, XXIII C 124)

První tištěný žaltář

- vytištěn v Praze 1487
- tiskař neznámý, možná Martin z Tišnova
- nový překlad
- projekt GA ČR 2020–2022: edice a jazyková analýza

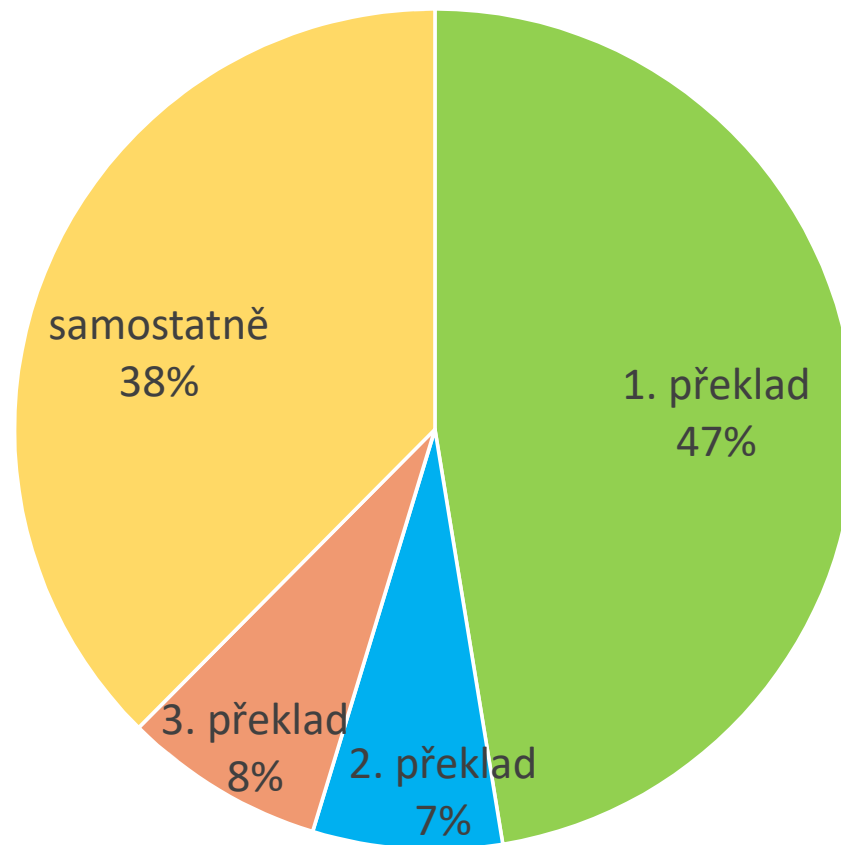

Analýza vztahu ke starším překladům

- 1. překlad: přelom 13. a 14. století: *Žaltář wittenberský* – **ŽaltWittb**
  - úprava 1. překladu: 1396: *Žaltář poděbradský* – **ŽaltPod**
- 2. překlad: 2. čtvrtina 14. století: *Žaltář klementinský* – **ŽaltKlem**
  - úprava 2. překladu: 80. léta 14. století: *Žaltář kapitulní* – **ŽaltKap**
- 3. překlad: začátek 15. století: *Bible boskovická* – **BibIBosk**
  - úprava 3. překladu: kolem 1410: *Bible padeřovská* – **BibIPad**
- 4. překlad: 1487: *První tištěný žaltář* – **ŽaltTisk**

Slovesa v
centru
překladu:
slovesa
4. překladu
ve srovnání s
předchozími
žaltáři

Čím to je dáno: vybrané jevy

- změny na morfologické a syntaktické rovině
- potřeba výrazných formálních znaků pro určitou kategorii
- modernizace slovní zásoby
- překladatelské postupy: volný překlad

Zánik starých časových kategorií

- jednoduché minulé časy – neužívají se
  - ❖ výjimka: archaický tvar *vece* s významem ,pravil, řekl‘
*uzřel jest pán ... a **vece**: Ukryjit' tvář svú od nich*
ŽaltTisk Dt 32,19–20 (*vecě* ŽaltWittb, ŽaltPod,
řekl ŽaltKlem, *řekl jest* BiblBosk) ait

Zánik starých časových kategorií

- syntetické futurum:

- přítomná forma dokonavého slovesa se užívá
- přítomná forma nedokonavého slovesa s prefixem vz- se neužívá
- přítomná forma nedokonavého slovesa s prefixem po- omezena:
  - 1) *rozveselil sem se z těch věcí, kteréž sú pověděny mi: „Do domu páně **pójdeme.**“* ŽaltTisk Ps 121,1 (ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad) ibimus
  - 2) *vypustíť [Bůh] slovo své i rozpustíť je, **pověje** víetr jeho i **potekúť** vody* ŽaltTisk Ps 147,7 (*podme ... potekú* ŽaltWittb, BiblBosk, BiblPad, *dme ... poplovú* ŽaltKlem, *podune ... potekú* ŽaltKap, *podul ... potekú* ŽaltPod) flabit ... fluent
  - 3) *pustil <jsem> je podlé žádostí sirdců jich, pójdú podlé nalezeních svých* ŽaltWittb Ps 80,13 (ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, **kráčetiť budou** ŽaltTisk) ibunt
  - 4) *v rukú ponesú tě, aby snad neurazil o kámen nohy své* BiblPad Ps 90,12 (pod. ŽaltPod, *nositi ... budú* ŽaltWittb, BiblBosk, *nositi budú* ŽaltKlem, *budú nositi* ŽaltKap, **nositi budou** ŽaltTisk) portabunt

Šíření speciálního znaku pro určitou kategorii

- kondicionál v platnosti subjektivu – slovesný způsob, upozorňující svou formou na podřízenost vedlejší věty

*prohlédl na syny lidské, aby pohleděl, **byl li by** rozumný ŽaltTisk Ps 52,3 (jest li rozumný ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, BiblBosk, BiblPad, ač jest rozumný ŽaltPod) ut videat si est intelligens*

- intranzitiva s reflexivní částicí

***zapomněli se** nad dobroděním jeho ŽaltTisk 77,11 (zapomanuli jsou dobrého děnie ŽaltWittb, zapomněli sú dobrého děnie ŽaltKlem, zapomenuli sú dobroděnstvie BiblBosk) obliti sunt*

Způsob slovesného děje

- iterativa a frekventativa

*člověk pokoje mého, v něhož sem doufal, kterýž **jiedal** chleby mé* ŽaltTisk Ps 40,10 (*jědieše* ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, *jest jedl* BiblBosk, BiblPad) edebat

*proti mně **reptávali sú** všickni nepřátelé moji* ŽaltTisk Ps 40,8 (*tirtráchu* ŽaltWittb, *vrtráchu* ŽaltKlem, *šeptáchu* ŽaltKap, ŽaltPod, *reptali sú* BiblBosk, BiblPad) susurrabant

Způsob slovesného děje

- explicitní vyjádření opakování slovesného děje
- souvislost se zánikem gramatické kategorie imperfekta a proměnou jazykových prostředků

*A jestliže jest vcházel, aby shlédl, marné věci mluvílo srdce jeho, hromaždilo nepravost sobě. **Vycházel jest a mluvil jest** ŽaltTisk Ps 40,7*

*Vyndieše ven i mluvieše ŽaltWittb, ŽaltPod,
Vychodieše ven i mluvieše ŽaltKlem, ŽaltKap,
Vycházieše ven a mluvieše BiblBosk, BiblPad
egrediebatur foras et loquebatur*

Tendence k formální způsobu vyjádření neaktuálnosti

- preference analytické formy futura

k tobě, hospodine, volal sem a zítřa modlitba má
předcházeti bude tě ŽaltTisk Ps 87,14 (předejde ŽaltWittb,
ŽaltKlem, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, přejde ŽaltKap)
praeveniet

- rozvoj slovesného lexika, zvl. sekundárních imperfektiv

nad chřbetem mým **pokovávali sú** hřešníci ŽaltTisk Ps
128,3 (kovali jsú ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod,
BiblBosk, BiblPad) fabricaverunt

bože muoj, **nezamlkaj se** ode mne ŽaltTisk Ps 27,1 (nemilči
ŽaltWittb, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, nevzdaluj se
ŽaltKlem) ne sileas

Analytická verbo-nominální spojení

- spojení funkčního slovesa a verbálního substantiva
*nad ním **posměch činiti budú** ŽaltTisk Ps 51,8 (sě budú smieti ŽaltWittb, vzsmějú sě ŽaltKlem, ŽaltKap, zsmějí sě ŽaltPod, BiblBosk) ridebunt*
- spojení funkčního slovesa s předložkovou frází
*dědictvie své **v potupu dal** ŽaltTisk 77,62 (potupil ŽaltWittb, ŽaltPod, pohrděl ŽaltKlem, vzhrzěl ŽaltKap, zhrzel BiblBosk, BiblPad) sprevit*
- stylistický prostředek
  - ***plesajte** bohu, všickni obývající na zemi ŽaltTisk Ps 65,1 (radujte sě ŽaltWittb, ŽaltPod, BiblPad, slavte ŽaltKlem, jásajte ŽaltKap, veselte <sě> BiblBosk) iubilate*
  - ***plesanie čiňme** bohu ŽaltTisk 94,1 (radujme sě ŽaltWittb, ŽaltPod, slavme ŽaltKlem, jásajmy ŽaltKap, radostně chvalme BiblBosk, radostně chválu vzdajme BiblPad) iubilemus*

Analytická verbo-nominální spojení

- opět souvislost se změnou slovesného systému?

*v dielech rukú tvých **myšlení sem mieval** ŽaltTisk Ps 142,5
(*myslil jsem* ŽaltWittb, ŽaltKlem, *mysléch* ŽaltKap, ŽaltPod,
BiblBosk, BiblPad) meditar*

*nepřátelé tvoji **hřmot sú učinili** ŽaltTisk Ps 82,3 (zvučeli
ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, BiblPad, *zvukli* ŽaltPod, *zazvučeli*
sú BiblBosk) sonuerunt*

- často bezpředmětové fráze

*až dosavad, bože, **posměch bude činiti nepřítel?** ŽaltTisk 73,10
(*ukáráti bude* ŽaltWittb, ŽaltKlem, *porúhati sě bude* BiblBosk)
improperabit*

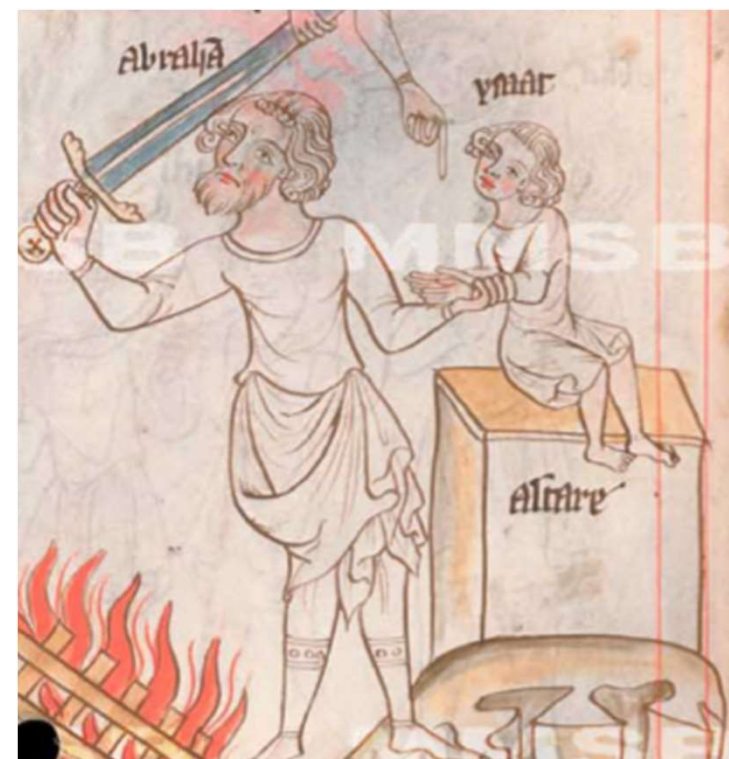
Aktualizace slovesných prostředků

- zákaz *noli* + inf. – *nechtěj* + inf.

nechtějtež býti jakžto kuon a mezek ŽaltTisk Ps 31,9
(*nerodte býti* ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod,
BiblPad, *nerodte bývati* BiblBosk) nolite fieri

- zdvořilý příkaz *rač* + inf.

hospodine, nevzdalujž spomoci své ode mne, k obraně mé
rač přizříti ŽaltTisk Ps 21,20 (*vezři* ŽaltWittb, *vzezři*
ŽaltKlem, *sezři* ŽaltKap, *přizři* ŽaltPod, *BiblBosk*, *BiblPad*)
conspice

Inovace

- slovesa poprvé použitá v žalmech

*i **budeť robotovati** na věky* ŽaltTisk Ps 48,9 (*bude usilovati* ŽaltWittb, ŽaltKap, ŽaltPod, *dělati bude* ŽaltKlem, *pracovati bude* BiblBosk, BiblPad) laborabit

*šátali **sebú** jakžto opilí* ŽaltTisk Ps 106,27 (*hýbali se* ŽaltWittb, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, *hnuli sú se* ŽaltKlem, *hnuti sú* ŽaltKap) moti sunt

*vykořenil **jest** ji vepř z lesa* ŽaltTisk Ps 59,4 (*zkazil* ŽaltWittb, ŽaltPod, *vyvrátil* ŽaltKlem, *vyměřil* ŽaltKap, *z kořen ji vykopal* BiblBosk, *vyplenil jest* BiblPad) exterminavit

- hapax legomena

*jenž **kormútíš** hlubokost moře* ŽaltTisk Ps 142,4 (*zamucuješ* ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad) conturbas

*synové cizí sstarali sú se a **zkulhavěli sú** od stezek svých* ŽaltTisk Ps 17,46 (*klécěli* ŽaltWittb, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, *volali* ŽaltKlem) claudicaverunt

Inovace

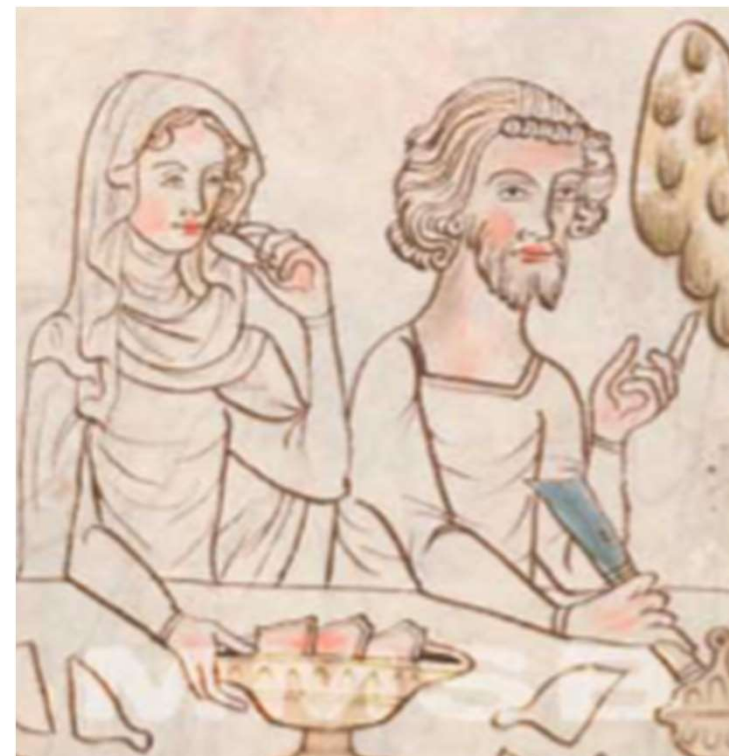

- náhrada běžného slovesa expresivním

*když se přibližují nad mě škodliví, aby **žrali** tělo mé* ŽaltTisk Ps 26,2 (*jědli* ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad) edant

*poznají všickni, kteříž **páší** nepravost* ŽaltTisk Ps 52,5 (*dělají nepravost* ŽaltWittb, *činie zlost* ŽaltKlem, *dělají zlost* ŽaltKap, *činie nespravedlnost* ŽaltPod, *činie nepravost* BiblBosk, BiblPad) operantur iniquitatem

*zbil národy mnohé a **zmordoval** krále silné* ŽaltTisk Ps 134,10 (*pobil ... zbil* ŽaltWittb, ŽaltPod, *zbil ... zabil* ŽaltKlem, BiblBosk, BiblPad, *pobil ... zabil* ŽaltKap) percussit ... occidit

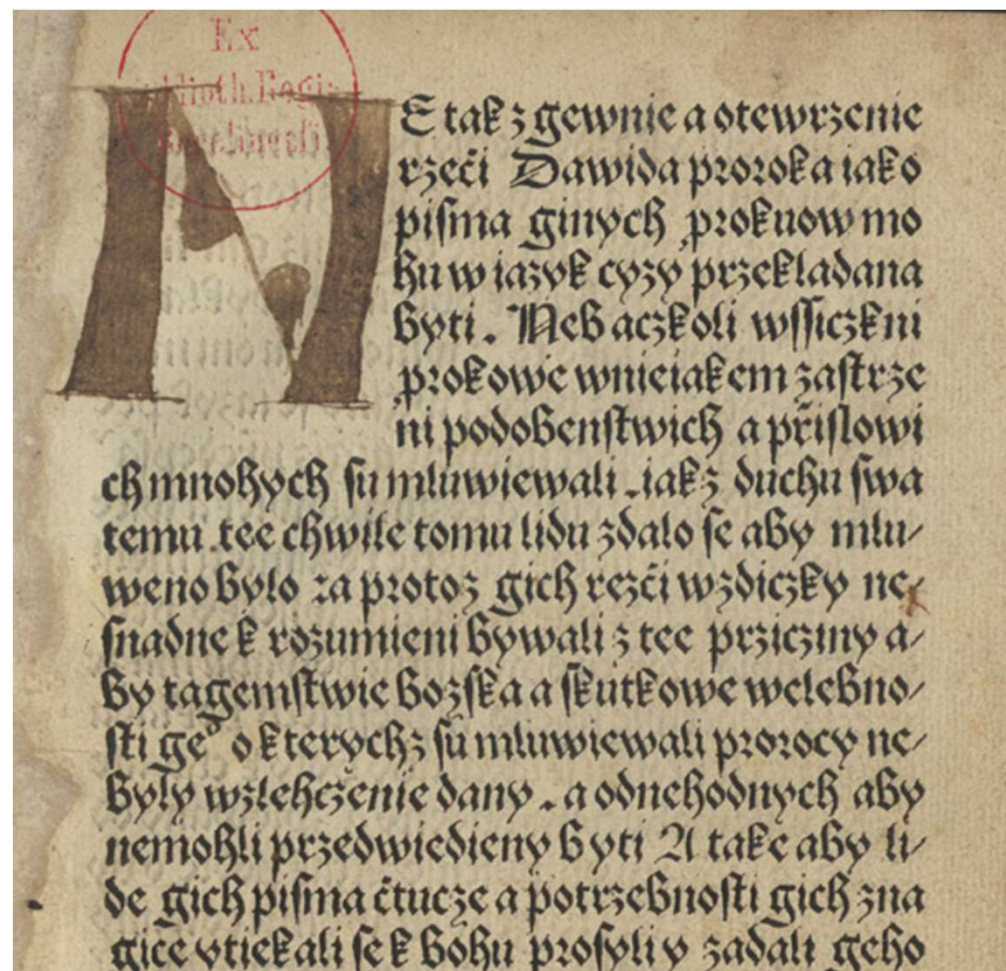

Překladatelské strategie: překlad podle smyslu

- *Ne tak zjevně a otevřeně řeči Davida proroka jako písma jiných prorokův mohou v jazyk cizí překládána býti*
- *ten, kdož řeči vykládá, ne vdycky slovo od slova, ale od rozumu rozum můž vyložiti*
- *nahlédal sem někde, kde jest ovšem bylo zastíněno, v Žaltář vykládaný od svatého Jeronýma z řeči židovské, ješto to není naše vyložení, kteréhož obecně požíváme*

Zdroj odlišného překladu: *Psalterium iuxta Hebraeos*

---

rozpomeň se, jakáť jest má podstata, neb zdalis nadarmo stvořil všeckny syny lidské? ŽaltTisk Ps 88,48 (ustavil si ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, BiblPad, učinil BiblBosk) constituisti Psalterium Gallicanum, creasti Psalterium iuxta Hebraeos

v bohu svém skákati budu přes zed ŽaltTisk Ps 17,30 (přestúpi zed ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltKap, ŽaltPod, přeazu zed BiblBosk, BiblPad) transgrediar murum PsG, transiliam murum PsH

Volný překlad podle smyslu

---

*neviděl sem spravedlivého opuštěného
ani plemene jeho, **by žebřalo chleba**
ŽaltTisk Ps 36,25 (*hledajúce chleba*
ŽaltWittb, ŽaltPod, *hledaje chleba*
ŽaltKlem, ŽaltKap, *by ... hledalo chleba*
BiblBosk, BiblPad) quaerens panem*

Quaerere – *hledati* / *žebrati*

Melantrichova bible, 2. vydání (1556–1557): *neviděl sem spravedlivého opuštěného ani plemene jeho, **by žebralo chleba***

Bible kralická (1579–1594): *neviděl sem spravedlivého opuštěného, ani semene jeho **žebrati chleba***

Bible svatováclavská (1712): *neviděl sem spravedlivého opuštěného, aniž símě jeho **hledající chleba***

Procházkova Bible česká (1804): *neviděl sem spravedlivého opuštěného, ani semene jeho **hledati (žebrati) chleba***

ČEP (1979): *jsem neviděl, že by byl opuštěn spravedlivý, nebo že **by jeho potomci žebrali o chléb***

Volný překlad

---

*by byl hospodin nespomohl mi, o malitko **byla by se octla** v pekle duše má ŽaltTisk Ps 93,17 (bydlila by ŽaltWittb, ŽaltKlem, ŽaltPod, BiblBosk, BiblPad, přebývala by byla ŽaltKap) habitasset*

*kohos ty ubil, **umrtvili jsú** ŽaltTisk Ps 68,27 (kohož jsi ty udeřil, nenáviděli jsú ŽaltWittb, jehož si zahubil, následovali sú ŽaltKlem, kohos ty zbil, tomuť sú sě protivili BiblBosk) persecuti sunt*

*trápil sem se a **očišťoval sem** duši svú ŽaltTisk 76,7 (metiech duch můj ŽaltWittb, pomietách duch můj ŽaltKlem, umietách duch svój BiblBosk, umětovách duch můj BiblPad) scopebam spiritum meum*

Čtvrtý překlad žaltáře

- ... je moderní (na svou dobu)
- ... je často volný (oproti dřívějším překladům)
- ... je srozumitelnější (pro všechny)

Děkuji za pozornost a těším se na diskusi